

Makale Geliş | Received: 06.01.2025
Makale Kabul | Accepted: 19.04.2025
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1614601

Abdurrahman GÜLMEZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History and Arts, Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-7155-7047

abdurrahman.gulmez@gumushane.edu.tr

Timurlu Devleti Dönemi Tarih Yazıcılığı

Öz

Kadim bir kültüre sahip olan Fars kültüründe Fars tarihi ve Farsça tarih yazıcılığı İslamiyet öncesine dayanmaktadır. Hz. Ömer zamanında İran toprakları Müslümanların eline geçtikten sonra Fars tarih yazıcılığı uzun bir dönem Arapça olarak devam etmiştir. Bundan dolayı da Fars tarih yazıcılığı veya İran tarih yazıcılığı ikinci planda kalmıştır. 10. yüzyılın sonundan itibaren gelişmeye başlayan Farsça tarih yazıcılığı Samanoğulları, Büveyhiler, Gazneliler ve Selçuklular döneminde Arapça tarih yazıcılığı ile yeniden rekabet edebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Timurlular döneminde ise tarih alanında önemli eserler verilmiştir. Bu çalışmanın konusu Timurlu Devleti dönemi tarih yazıcılığı hakkındadır. Çalışmanın amacı, Timurlu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki dönem içerisinde Timurlu Devleti'nden bahseden Farsça tarih yazımının gelişimini incelemek ve analiz etmektir. Çalışmada Timurlu Devleti tarihinden bahseden müellifler, eserleri, müelliflerin tarih yazımının sebepleri ve faydaları konusundaki yaklaşımları ve tarih yazımında Timurlu hükümdarlarının rolleri ve teşvikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma dönemsel bir araştırmadır. Özellikle o dönemde iz bırakan Zahir-i Mar'âşî, Hâfız-ı Ebrû, Ibn Arabşah, Mîrhând, Mevlânâ Şerefeddin Ali Yazdî ve Nizâmeddîn-i Şâmî gibi müelliflerin çalışmaları üzerinde durulmuştur.

Bu makale, konuyla ilgili Farsça tarihi kaynakların doküman analizi yöntemi çerçevesinde incelenmesi ve değerlendirilmesi esasına göre hazırlanmıştır. Çalışma, özgün konusu ve kapsamı itibarıyla literatüre bir katkı sunmaktadır. Elde edilen bulguların, Timurlu Devleti tarihi ve tarih yazıcılığı alanında yürütülecek araştırmalara rehberlik etmesi öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam tarihi, Timurlu devleti, Fars tarih yazıcılığı, İran.

Historiography of the Timurid State Period

Abstract

Persian history and Persian historiography in Persian culture, which has an ancient culture, date back to pre-Islamic times. After the Iranian lands were taken over by Muslims during the time of Hz. Omar, Persian historiography continued in Arabic for a long time. For this reason, Persian historiography or Iranian historiography remained in the background. Persian historiography, which started to develop from the end of the 10th century, reached a level where it could compete with Arabic historiography again during the Samanids, Buyids, Ghaznavids and Seljuks. During the Timurids, important works were produced in the field of history. The subject of this study is about historiography during the Timurid State. The aim of the study is to examine and analyze the development of Persian historiography that mentions the Timurid State from its foundation to its collapse. The study focuses on the authors who mentioned the history of the Timurid State, their works, the authors' approaches to the reasons and benefits of writing history, and the roles and encouragements of the Timurid rulers in writing history. The study is a periodic research. In particular, the works of authors who left their mark in that period, such as Zahir-i Mar'ashî, Hafiz-i Ebru, Ibn Arabshah, Mirhand, Mawlana Sharafeddin Ali Yazdi and Nizamuddin Shami, are emphasized.

The article was prepared based on the document analysis method based on the examination and evaluation of Persian historical sources related to the subject. The study makes a contribution to the literature in terms of its original subject and scope. It is thought that the study will contribute to the guidance of studies to be conducted on the history of the Timurid State and historiography.

Keywords: Islamic history, Timurid state, Persian historiography, Iran.

Giriş

1. Fars Tarih Yazıcılığı

Kadim bir kültür ve uygarlığa sahip olan Fars kültüründe tarih yazıcılığı İslamiyet'ten önce vardı. M.Ö. 550'li yıllarda Pers İmparatoru Şah Daryuş'un (M.Ö.522-486) yaptığı fetihlerini Behistun dağında bulunan Behistun kitabesine eski Farsça, Babilce ve Elamca olarak üç dilde yazdırması (Gülmez, 2021, s. 65), Sâsânî İmparatoru I. Şapur'un (M.S. 240-272) Anadolu'ya yaptığı seferini anlatan Kâbe Zerdüş kitabesi gibi daha birçok kitabe Fars tarih yazıcılığının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bunların yanı sıra Farsça yazılıp ama Arapçaya tercüme edilen eserler de mevcuttur. Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik'in tercüme ettirdiği Farsça eserlerde bulunmaktadır. Bunlar İslam tarih yazıcılığı veya Şam tarih yazıcılığı okulunun eserleri olarak da geçmektedir. Ama en ünlü Farsça eser ki birçok tarihçinin de başvurduğu *Hudâynâme* ya da *Hudâynâmeha*'dır. Sasani Kısrası III. Yezdicerd zamanında Sâsânî Devleti'nin resmî salnâmelerinden faydalanılarak kaleme alınan bu eser birkaç defa *Siyerel-Müluk* adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Eser başta Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si olmak üzere Sâsânî tarihi üzerine kaleme alınan Farsça ve Arapça kitaplara doğrudan veya dolaylı olarak kaynak olmuştur. Nicholson'a göre bu eser İslam tarih yazıcılığı için bir başvuru kaynağıdır. Bu eserin en iyi tercümesini İbnü'l-Mukaffa yapmıştır. İbn Kuteybe *Siyerel-Acem* adlı eseri için *Hudâynâme*'den alıntılar yapmıştır. Bunların yanı sıra *Gâbnâme* ve *Ayinnâme* gibi Farsça eserler de Arapça'ya tercüme edilmiştir. İbnü'n-Nedîm *Ayinnâme*'den Mesûdî ise her ikisinden istifade etmiştir (Seccâdî & Alemzadeh, 2012, s. 32-33). Farsça'dan Arapça'ya yapılan ilk tercüme padişahların biyografileri ve izledikleri siyaset, devlet ricali, idari kurumlar ve tarihi kıssaları anlatan eserler tercüme edilmiştir.(Seccâdî & Alemzadeh, 2012, s. 80) 11. yüzyılda Fars İslam Tarih yazıcılığı alanında genel tarih, hanedan tarihi, yerel tarih gibi alanlarda eserler yazılmıştır. Bu eserlerin bazıları ise Arapça'dır (Seccâdî & Alemzadeh, 2012, s. 114).

Tarih yazıcılığı, tarih boyunca insanların geçmişte yaşanan olayları bilme, yazma ve okuma isteğiyle ortaya çıkmıştır. İslamiyet ile Hz. Peygamberin siyerini, gaza ve cihatlarını öğrenmek ve aktarmak amacıyla İslam tarih yazıcılığı başlamıştır. İslamiyet'in Hz. Ömer ile birlikte İran'a girişi İslam tarih yazıcılığı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Zira İran coğrafyasında eserleriyle büyük çığır açan (Kütüb-i Sitte yazarları gibi) âlimler yetişmiştir. Emevi ve Abbasiler döneminde ise eserlerin Arapça yazılması Farsça'yı dolayısıyla da İran tarih yazıcılığını ikinci plana atmıştır. 10. yüzyılın sonu 11. yüzyılın başlarında Fars tarih yazıcılığı için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde İran'da kurulan devletlerin Farsça'yı yazışma dili olarak kullanmaya başlamasıyla Farsça tarih yazıcılığı ya da Fars tarih yazıcılığı ön plana çıkmaya başlamıştır. Samanoğulları, Büveyhîler, Gazneliler, Selçuklular ve Şebânkârê gibi devletler döneminde Fars tarih yazıcılığı gelişerek Arapça tarih yazıcılığının önüne geçmiştir. 11 ve 12. yüzyıllarda İran coğrafyasında Farsça yazılan eserler Arapça'dan daha fazladır. Fars tarih yazıcılığı Moğollar, İlhanlılar ve Çağatay hanlığı dönemlerinde bir duraklama yaşamıştır. Ama Çağatay Hanlığı, İlhanlı Devletinden farklı olarak Cüveynî, Reşîdüddin ve Vassaf gibi tarihçilere sahip olmadığından Çağatay hanlığının ilk dönemlerine ait tarihi bilgiler yabancı kaynaklardan alınmaktadır (Kerkî, 2014, s. 36-37). Timurlu Devleti tarih yazıcılığı kendi dönemiyle sınırlandırılmaz zira günümüzde bu konu hakkında Türkiye, İran ve Avrupa'da çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye'de Timurlu Devletiyle ilgili yapılan çalışmaların bazıları şunlardır; İsmail Aka'nın *Timurlular ve Orta Asya'nın Parlak Devri*, Mirza Şâhruh Timur'un *Hükümdar Oğlu Uluğ Bey'in Babası* (1405-1447), *Mirza Şâhrub ve Zamani* (1405-1447), *Tacü's-selmânî*, *Tarih-i Alem-Ara-i Abbasi*, *Timurlular Devleti Tarihi*, *Timurlular*, Necati Lugal'in tercüme ettiği *Zafername* ve Muhammed İbrahim Yıldırım'ın yazdığı *Emir Timur'un Fars Hanedanlarına Karşı Tutumu: Mar'aşiler ve Muzafferiler Örneği*, *Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni Bir Kaynak Zahîri Maraşî'nin Müntahabüt Tevârih*, (Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî, 2023, s. 345-349),

Gülmez'in *Hâfız-ı Ebrû'nun Hayatı ve Tarihçilik Yönü* gibi çalışmalar yapılmıştır. (Gülmez, 2025, s. 37-57)

2. Timurlular Dönemi Tarih Yazıcılığı

Timurlu Devletinin kurulmasıyla Fars tarih yazıcılığında gelişim ve rûşt dönemi de başlamıştır. Timur'un zaferlerinin ve fetihlerinin yazılmasını istenmesi üzerine Nizâmeddîn-i Şâmî bunun için görevlendirilmiştir. Nizâmeddin tarafından başlatılan bu geleneği *Şemsü'l-hüsn (Târihnâme)* adlı eserin müellifi Tâceddîn-i Selmânî ve *Zafernâme'sini* 828 (1425) yılında Timur'un torunu Mirza İbrâhim Sultan adına kaleme alan Şerefeddin Ali Yezdî devam ettirmiştir. Timurlu tarihçiliği, tarihçi Hâfız-ı Ebrûyla daha genel bir çizgiye kavuşmuştur. Genellikle Bel'amî ve Reşîdüddin'in yolundan giden Hâfız-ı Ebrû, *Câmi'u't-tevârîb*'in sona erdiği 703/1304 yılı ile Timur'un ortaya çıkışı arasındaki karanlık dönemi açıklığa kavuşturmuştur. Şâhruh adına yazdığı *Zafernâme* ile Gıyâseddin Baysungur adına yazdığı *Mecma'u't-tevârîb*'te tarih kavramını ayrıntılı biçimde ele almış ve tarih ilminin faydalarını anlatmıştır. Hâfız-ı Ebrû'nun bu usulü daha sonra Abdürrezzâk es-Semerkindî tarafından *Matla'ı Sa'deyn*'de devam ettirilmiştir. İslam dünyasının mufasssal bir tarihini yazma arzusu Timurlu hâkimiyetinin sonlarına doğru Mîrhând'ın (ö. 903/1498) şahsında bir defa daha canlanmıştır. Mîrhând'ın uzun bir çalışmadan sonra kaleme aldığı *Ravzatü's-safâ* bir kısmı günümüze ulaşmayan eserlerden yapılan geniş aktarmalar içermektedir. Mîrhând'ın torunu Hândmîr, Fars tarih yazıcılığının son büyük temsilcilerindendir. Müellif *Tâc* ve *Hulâşatü'l-abbâr* adlı eserlerinden sonra geniş bir İslam tarihi niteliğindeki *Habîbü's-siyer*i kaleme almıştır. Çok yönlü bir tarihçi olan Hândmîr'in *Hümâyunnâme* ve *Düstürü'l-vüzerâ'* adlı iki biyografi eseri daha vardır. Timurlulardan sonra İran coğrafyasında hüküm süren hânedanlardan Karakoyunlular ve Akkoyunlular devrinde önemli bir tarih yazıcısı çıkmamıştır. Bu dönemde Ebû Bekr-i Tihârânî'nin *Kitâb-ı Diyarbekriyye* ve Fazlullah b. Rûzbihân el-Huncî'nin *Târih-i 'Âlem'ârâ-yı Emînî* gibi eserleri, her ne kadar karanlık bir dönemin sıra dışı kaynakları olarak önem taşısa da İlhanlı ve Timurlu devri tarihçiliğiyle karşılaştırılabilecek özelliklere sahip değildir (Fayda, 2011, s. 119-122). Timur, coğrafya, tarih ve neseble ilgilenen birisi olduğundan başarılarının doğru bir şekilde kaydedilmesini istemekteydi (İbn Haldûn, 2004, s. 17). Seferlerinde ve seyahatlerinde Hz. Peygamberin kıssalarını, meliklerin hayatlarını, geçmişe ait bilgileri ve tarihi vakaları dinlemekteydi ve dinlediği bu eserler Farsçaydı. Hikâyeleri tekrar ettirerek bunların yanlış okunmasını engelleyerek ahenkli okunmasını isterdi. Okuma-yazması olmadığı gibi Arapça da bilmezdi. Türkçe, Moğolca ve Farsça konuşurdu (İbn Arabşah, 2023, s. 27-28). Mevlâna Nizâmeddin Ali Şâmî'nin 806/1404'te yazdığı *Zafernâmesi* dışında Timur'un hayatını anlatan tüm tarihi eserler kaybolmuştur. Günümüze ulaşmayan bu eserlerin varlığını ise diğer kaynaklarda geçen bilgilerden öğrenmekteyiz.

Birinci el kaynak olan ve Türkçe yazılan iki eser Mevlana Safiyeddîn Hitlanî Semerkandî'nin *Zafernâmesi* (Şîrâzî, 1938, s. 549) ve 807/1405 yılından önce Uygur Türkçesiyle telif edilen *Tarih-e Hanî*'dir (Barthold & Keşâverz, 1987, s. 167). Timur'un Seferleriyle ilgili Farsça ve Türkçe eser yoktur. Nizameddin Şâmî, Timur'un, 804/1402 yılına kadar olan dönemi anlatan ayrıntılı bir tarih yazılmasını emrettiğini belirtmektedir (Şamî, 1984, s. 10-11). Bu dönemi anlatan eserler, Şeyh Mahmud Zengî Acem Kirmanî'nin manzum tarih olarak yazdığı *Tarihçe* ve oğlu Mevlana Kutbeddîn'in de buna yazdığı zeyil, (Yezdî & Abbâsî, 1957, s. 379) Mevlana Sadullah Kirmanî'nin telif ettiği *Fütubât-e Miranşahî*, (Storey, 1983, s. 1042) Mevlana Gazi Nasireddin Ömer'in *Ruznameye Fütühate Hindistan'dır* (Yezdî & Abbâsî, 1957, s. 147). Bu eserlerden son ikisi Timur'un hayatı ve faaliyetlerini anlatmaktadır. Timur'un 1401 yılından önceki fetihleri hakkında bilgi veren çok az kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar Timurlu tarih yazıcılığının gelişimi üzerinde bir etki oluşturmamış ama geleneksel tarih yazımını başlatmıştır. Bu alanda yazılan ilk çalışma Muhammed Şebânkâreî'nin *Mecma'u'l-Ensâb*'idir. Şebânkâreî'nin ölümünden sonra Heratlı Gıyâseddin b. Ali Feryûmedî bu esere Horasan bölgesindeki mahalli hanedanları anlatan (14.

yüzyıldaki) bir zeyil eklemiştir. *Mecmau'l-Ensâb* adlı bu eser, Feryûmedi'nin zeyliyle birlikte 1984 yılında Tahran'da Mir Haşim-i Muhaddis tarafından neşredilmiştir (Soylar, 2018, s. 3; Şebânkâreî & Muhaddis, 1984, s. 321).

Zafernameyi Şamî'yi tamamlamak için Timur'un ölümünden sonraki 30 yıl içinde olan olayları ihtiva eden birkaç tarihi ve biyografik eser telif edilmiştir. Bunlardan biri olan Hoca Taceddin Selmanî İsfahanî 813/1410 yılında Timur'un küçük oğlu Şâhruh'un (779-850/1377-1447) desturuyla *Şemsü'l-hüsn Zeyli Zafername*'yi telif edilmiştir (Aka, 1988, s. 4-5; Storey, 1972, s. 815-817).

Timur'u yakından tanıyan ve Timurluların resmi tarihçisi Hâfız-ı Ebrû, *Zafername-i Şamî*'den (Şeşen, 1998, s. 242-243) iki yıl sonra 1404 yılının Mart'ından 1405 yılının Şubat ayının ortasına kadar (Timur'un vefatına kadar) olan dönemi bu eserin devamı olarak yazmıştır. Hâfız-ı Ebrû daha sonraki eserlerini *Mecmu'e el-tevarih* ve genel bir tarih mahiyetinde olan *Zübtü'dü el-evarih Baysungurî* gibi eserleri Şâhruh'un emriyle yazmıştır. Mevlânâ Mu'innüddîn-i Natanzî'nin genel tarih mahiyetinde olan *Müntehi el-tevarih*'in bazı bölümlerinde Timurla ilgili kısımlar olup bunu 817/1414 yılında Şâhruh'a hediye etmiştir. Aynı dönemde Mevlana Gıyasettin Ali Yezdî'nin 800/1398 yılındaki Hindistan seferini günü gününe anlatan *Ruzname-i Gazavat-ı Hindistan*'ı (Tauer, 1965, s. 50) bitirmiştir. Gıyasettin Ali Yezdî'nin yazdığı gibi oğlu Mevlânâ Şehabettin Muhammed Münşî'nin de yazdığı raporda Timur'un eliyle fethedilen kaleler ve Memluk ordusu 803/1401 ve Osmanlılar 804/1402 karşısındaki zaferlerini *Feth bilad ve vilayet-i Şam ve Rum* adıyla telif etmiştir. Mevlânâ Şehabettin Muhammed Münşî'nin bu eseri 1987 yılında Özbekistan'ın Margilan şehrinde görülmüş ama günümüzde ise bu eser kayıp olmuştur (Yezdî, 2000, s. 207). Timur'un hayatını doğumdan ölümüne kadar anlatan bir diğer eser ise 880/1475 yılında telif edilmeye başlanan ve 1489 yılında da tamamlanan ve 35919 numarayla Tahran Meclis kütüphanesinde kayıt altında olan Zahîr-i Mar'aşî'nin *Müntahabü't-tevârih* adlı eseridir (Yıldırım, 2016, s. 377).

Hâfız-ı Ebrû ve Mevlânâ Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafername-i Şamî*'yi yeniden düzenleyerek Sultan İbrahim dönemi, Baysungur dönemi olan 822/1420'li yılların hepsini kaleme almıştır. Yezdî, 821/1419 yılında Sultan İbrahim'in eyaleti olan Şiraz'dan başlayarak Timur'un hayatı hakkındaki bilgileri topladıktan 5 yıl sonra *Zafername* adlı eserini yazmıştır (Şeşen, 1998, s. 797-807). Tahmini bu dönemde Hâfız-ı Ebrû, Herat'ta Şâhruh hakkında *Mecma'u't-tevârih* ya *Zübdetü't-tevarih* ya da *Zübdetü't-tevarih-i Baysungurî*'yi yazdı ki bu eser aslında *Zafername-i Şamî*'nin düzeltilmiş detaylı şekliydi. Tüm bunlarla birlikte Timur'un ölümünden 25 yıl sonra (834/1430) onun hayatı ve faaliyetleri hakkında birçok eser telif edilmiş ama bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır.

3. Tarih Yazıcılığının Gelişimi

Geçmişini bilmeyen kendini tanımayan toplum ya da toplumlar hafızasını kaybetmiş akıntıya kapılmış gibidir. Bütün insanların geçmişten cesaret almaya onu öğrenmeye ve bu suretle tecrübe kazanmaya ihtiyacı vardır. Sosyal ilimlerin geçirdikleri tekâmüllerin tarihleri de tarih araştırmalarındaki usuller kullanılarak yazılır (Kütükoğlu, 2023, s. 4-5).

Timur bu düşünceden hareketle kendi dönemiyle ilgili eserler yazılmasını istemiştir. Yazılan bu eserle süslü bir dille yazıldığından ve Arapça şiirlerin inceliklerini anlayamadığından, kaleme alınan eserlerde sade ve anlaşılması kolay bir dil arzu etmekteydi. Bunun için de yapacağı seferlerde önemli olayları kaydedecek ve kaydettikleri bu günlükleri tarihi eserlerine yazacak şahıslar (Nizameddin Şamî, (Gedik, 2017, s. 39) Hâfız-ı Ebrû gibi...) görevlendirirdi. Timur'un bu girişimi tarih yazıcılığının gelişmesine ve birçok eserin verilmesine yardımcı olmuştur. Timur dönemi ve sonrası yazılan eserlere bakıldığında Timurlu tarih yazıcılığının ne kadar geliştiği görülmektedir. Fasîh-i Hâfî, Şâhruh döneminin en önemli devlet adamı olup hazine ve devlet muhasebesinden sorumluydu (Safâ, 1977, s. 489). Fasîh İslam dünyasının genel tarihini kronolojik bir şekilde derlemiştir. 845/1450 yılında kaleme alınan eser mukaddime, iki makale ve bir

hatimeden oluşmuş olup dönemin olaylarını ihtiva etmekte ve olaylar kısa ve sade bir şekilde aktarılmaktadır (Hemayî, 1996, s. 266).

Cafer b. Muhammed Yezdî'n, *Tarih-i Yezdî* adlı eseri Zülkarneyn'in Yezd şehrinin inşasından başlatıp 850/1445 yılına kadar olan İslam tarihi ve İran tarihini ihtiva eder. Eserin mahalli tarih yönü de bulunmaktadır. Eserde Timurlular dönemiyle ilgili olaylar özel önem arz etmektedir (Zerrînkûb, 1978, s. 38). Cafer b. Muhammed Yezdî bu eserin yanı sıra umumi İslam tarihi ve İran tarihini anlatan faydalı ve kısa bir eser olan *Târih-i Evâsüt*'i kaleme almıştır. Hasan b. Şehabettin Yezdî'nin telif ettiği kronolojik ve umumi bir tarih olan *Câmi'u't-tevârih* adlı eser Muhammed b. Baysungur'a takdim edilmiştir. Muhammed b. Fazlullah Musevî tarafından yazılan *Tarih-i Ğeyarat*, Timurlu devletinin umumi tarihini süslü ve özlü bir üslupla yazmıştır. 817-829/1414-1426 yılları arasında telif edilen ve Ebulfeth Sultan İbrahim Timur'a hediye edilen umumi tarih ve ensab konularını ihtiva eden ve müellifi belli olmayan *El-fusûl'u's Sultaniyye Fî'l Usûl-i İnsaniye* de dönemin bir başka kaynağıdır (Storey, 1972, s. 510-518).

Timurlular dönemi, tarih yazıcılığı için bir yükseliş dönemi idi. Zira yukarıda bahsedilen eserlerin yanı sıra başka umumi eserlerde telif edilmiştir. Tarih yazıcılığındaki bu yükseliş döneminde iki önemli şahıs daha ortaya çıkmıştır. Mîrhând'ın, Timurlular dönemini anlatan umumi tarih eseri *Ravzatü's-safâ' fî sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*'dır. Mîrhând kendisini sanatta, edebiyatta, akli ve nakli ilimlerde geliştirmiştir. Ömrünü ulemayı destekleyen Ali Şîr Nevâî ve Sultan Baykara'nın korumasında geçirmiş olup Herat'ta vefat etmiştir. *Ravzatü's-safâ* adlı eserini Emir Ali Şîr Nevâî adına yazmış ve tarih yazıcılığına üslup ve biçim bakımından yeni ufuklar kazandırmıştır. Mîrhând, bu tarihi eserini 7 cilt olarak planlamış ve yedinci cildi Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf etmiştir. Ama Mîrhând'ın ölümüyle eserin 7.cildini torunu Hândmîr 929/1550 yılında tamamlamıştır (Safâ, 1977, s. 22-52). Tarihi bir eser olan *Ravzatü's-safâ*, ayrıntılı, düzgün, nesir olarak yazılmıştır. Bu yönüyle önceden yazılmış olan Fars tarih kitapları gibidir. Eserinde yararlandığı bazı kaynaklar günümüzde bulunmaktadır (Zerrînkûb, 1978, s. 39). Bu eserin 8. cildinin de olduğu ve bu cildinde de coğrafyadan bahsettiği belirtilmektedir (Herman & Şefîk, 1977, s. 282). *Mecma'u'l-Fusahâ*'nın müellifi Rızâ Kulî Han, *Ravzatü's-safâ*'ya üç cilt daha ekleyerek bunu on cilde çıkararak esere *Ravzatü's-safâ-yi Nâsırî* adını vermiştir. Eklediği üç ciltte konular Safevi, Avşarlılar, Zendiye ve Kaçar devletlerine kadar (1853) ele alınmıştır. Eser çoğu neşredilmemiş kaynaklarla resmî belgelere dayanan 60.000 beyitlik bir eser olup siyasî hadiseler, coğrafya, edebiyat ve sanata dair pek çok bilgiyi ihtiva etmektedir (Safâ, 1977, s. 267; Tokmak, 2008, s. 64-65).

Büyük bir tarihçi olan Hândmîr'in *Hulâsatü'l-abbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr* adında umumi bir tarih eseri vardır. Eser yaratılıştan 905/1498 yılına kadar olan olayları ihtiva etmiş olup eseri Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Hândmîr'in en önemli eseri *Habîbü's-Siyer Fî Abbâri Efrâdi'l-Beşer*'dir. Eser umumi dünya tarihi olup yaratılıştan 930/1523 yılına kadar olan olayları ele almıştır. Eser üç cüz bir mukaddime ve bir hatimeden oluşmaktadır. Bu tarih kitabı kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Akıcı bir dille yazılmış olan bu eser özellikle Sultan Hüseyin Baykara ve Şah İsmail dönemi olaylarıyla ilgili önemli ve faydalı bilgiler vermektedir. *Habîbü's-siyer* adlı tarih kitabı, adını Horasan veziri Habîbullah Savcı'dan (lakabı Kerîmeddin) almıştır. Hândmîr, bu tarihi eseri yazarken Ali Şîr Nevâî'nin kütüphanesinden yararlanmış ve kütüphanede Timurlu sultanlarının ve şehzadelerin yazışmalarından, resmî belgelerden, yazışmalardan faydalanmıştır. Sanat ve ilim adamlarıyla olan ilişkisinden dolayı da eser büyük bir güvenilirliğe sahiptir (Seccâdi & Alemzadeh, 2012, s. 120; Zerrînkûb, 1978, s. 39-40).

Lübbü't-Tevârîh'in yazarı Mîr Yahyâ b. Abdüllatîf Hüseynî el-Kazvînî (962/1583)'dir. Umumi bir tarih olan bu eser 948 yılına kadar olan olayları anlatır (Storey, 1972, s. 572-573). Eser dört bölümden meydana gelir. Birinci bölüm Hz. Peygamber ve on iki imama, ikinci bölüm İslam öncesi İran şahlarına, üçüncü bölüm İslam dönemi hükümdarlarına, dördüncü bölüm de Safevîler devrine ayrılmıştır. İkinci bölüm Pîşdâdîler, Keyânîler, Beylikler (Mülûkü't-tavâif) ve Sâsânîler; üçüncü bölüm Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Gûrîler, Büveyhîler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Atabegler, Batı ve İran İsmâîlîleri, Karahıtaylar, Cengiz'den Ebû Said Mirza Bahadır Han'a kadar Moğollar, Moğollar ve Timurlular dönemi arasındaki beylikler, Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunlular, Mâverâünnehir ve Horasan Özbekleri; dördüncü bölüm müellifin dönemine kadarki Safevî tarihini içerir. Müellif kitabının sonunda, Safevî dönemini anlatan daha ayrıntılı bir eser yazmayı düşündüğünü kaydetmekteyse de bunun yazılıp yazılmadığı belli değildir (Kurtuluş, 2022, s. 158).

Timurlular dönemi tarih yazıcılığı oldukça zengindir. Öncelikle Timurlu Devleti hanedanının soyu hakkında yazılan eserlerden bahsetmek gerekir. Uluğ Bey olarak bilinen Muhammed Turgayî, babası Şâhruh döneminde Semerkand'ı uzun yıllar yönetmiş ve şehri bir kültür merkezi haline getirmiştir. Uluğ Bey, *Cengiz'in Dört Ulusu* ya da *Dört Ulusun Tarihi* diye bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Cengizhanlıların dört ulusu ve Etrakların şeceresinin hülasası yazılmıştır. Bu iki eserde Cengizhanlılardan seleflerine ve Timur dönemine kadar olan tarihi olaylar anlatılmaktadır. Timur'un hayatını ve fetihlerini *Zafername* adı altında manzum bir dille yazan müelliflerde bulunmaktadır. Şair Abdullah Hatfî, Camî'nin kız kardeşi, *Temername ya Zafername* ki bu eserin yazımında *İskendername-i Nizâmî*'yi taklit etmişti. İçeriğindeki Timur'un söz ve davranışlarını ise *Zafername-i Ali Yezdî* den almıştır (Safâ, 1977, s. 442). 950/1543 yılında ise Kasımî Canbazî, Şâhruh tarihini *Şahrubname* adı altında nazm olarak telif ederek Şah Tahmasb'a takdim etmiştir. Timurlular döneminin bir diğer tarihçisi Herat'ta doğan Kemâleddin Abdürrezzâk b. Celâleddin İshak Semarkandî'dir. (816-887/1413-1484) Babası Şâhruh'un ordusunun imamı ve hâkimiydi. Timurlular döneminde devletin birçok üst düzey kademesinde bulunmuş ve Hindistan'a yapılan askeri seferlere katılmıştır. Kendisi de 844/1441'de Şâhruh tarafından Hindistan Kalikut'a elçi olarak gönderilmiş bir süre sonra Vicayanagar'a gitmiş ve 846/1443'te Herat'a dönmüştür. 849/1446 yılında da Gîlân'a gitmiş daha sonra Şâhruh'un emriyle Mısır'a gitmiş ama sultanın ölümü üzerine geri dönmüştür. Şâhruh'un ölümünden sonra Mirza Abdüllatif, Mirza Abdullah, Mirza Ebû'l-Kâsım Bâbü'r ve Mirza Ebû Saîd gibi şehzadelerin hizmetlerinde bulunmuştur. 1454'te de Sultan Ebû Saîd'in hizmetine girmiştir. Bütün bu seyahatlerden ve babasından aldığı bilgi birikimi Abdürrezzâk'a iki ciltten oluşan *Matla'ı Sa'deyn* ve *Mecma'ı Bahreyn* adlı Farsça eseri kaleme almasında büyük bir katkı sağlamıştır. Eser 704-873/1305-1474 yılları arasındaki olayları ihtiva etmekte olup İran ve Timurlular dönemi için önemli bir başvuru kaynağıdır. Müellif âlim, şair, edebî zevk sahibi bir münşi olması gibi özelliklerini eserine de yansıtmıştır (Bilgin, 1988, s. 299-300; Kerkî, 2014, s. 45-46).

Timur dönemi için önemli olan bir diğer eser Şehâbeddin İbn Arabşah'ın, *'Acâ'ibü'l-makdûr fî nevâ'ibi (abbâri) Timûr* adlı eseridir. Eser önce Arapça yazılmış olup 1352/1973 yılında da Muhammed Ali Necatî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Timur'un hayatını, özelliklerini, seferlerini ve Mâverâünnehir ile Semerkant'ın durumunu anlatan eser bu dönem için birinci el kaynaktır. İbn Arabşah'ın Timur'a pek saygı duymaması ve bilerek sert bir üslupla onu eleştirmesi, eserinin farklılığını daha da artırmıştır (Hanna el-Fahurî, 1982, s. 635; İbn Arabşah, 2023, s. 20-22).

Timurlu Devleti dönemi tarih yazıcılığı sadece bahsi geçen eserler müteşekkil değildir. Bunların yanı sıra yerel tarihçilik alanında yazılan eserler de bulunmaktadır. Bunlar Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtip Yezdî'nin *Tarih Cedid-i Yezdî*, (Yezdî, 2007, s. 5-6) Cafer b. Muhammed b. Hasan Caferî'nin, *Tarih-i Yezdî*, (Cafer b. Muhammed b. Hasan Caferî, 2005, s. 18-19) Seyyid

Zahireddin Maraşî, *Târîh-i Taberistân ve Râyân ve Mâzenderân*, (Zahîrrüddin Mar'âşî, 1966, s. 1) Monçehr Setudeh'in *ukaddime Tarîh-i Rıyan Az evliyaullah Ameli*, Ahmed b. Mahmud el-Med'u Bem'in el-Fukarâi'nin *Tarîh-i Mülaẓade (Buhara tarîhi ve mezârları)* (Ahmed b. Mahmud Mu'in el-Fukara, 1991, s. 5) gibi eserlerde yerel tarih yazıcılığına örnek verilebilir.

4. Timurlular Dönemi Tarih Yazıcılarına Göre Tarih Yazımının Sebepleri ve Faydaları

Timurlu dönemi tarihçilerinden bazıları eserlerini yazma sebebine dikkat çekerek tarih yazıcılığı hakkında bilgi verirken bazıları da tarihin faydalarını tartışarak tarih hakkındaki fikirlerini açıklamışlardır. Bu dönemin tarihçilerinden biri olan ve daha sonra gelen tarihçilere kaynaklık eden *Zafername*'nin müellifi Nizameddin Şamî, eserini yazma sebebi olarak 804/1402 yılında Emir Sahipkıran Hazretlerinin (Timur'un) Timurlularla ilgili detaylı bir tarih eserinin yazılması için kendisine bu görevi verdiğini, bu şerefe nail olduğunu ve bununla iftihar ettiğini söyler. Telif ettiği eserde teşbih, istiare ve süslü bir dil yerine sade ve güzel bir anlatım dilini kullanmaya özen gösterdiğini belirtir. Çünkü Şamî'ye göre güzel konuşmayla halkın anlamını bildiği şeylerde hata bulamayacağını söyler (Şamî, 1984, s. 10).

17. yüzyılda Horasanlı Ebû Talip Hüseyinî Tebbetî bilinen adıyla A'rizî, *Tüzükât-ı Timur* adlı eserin yazımını eserin mukaddime kısmında açıklamıştır. Ebû Talip, Mekke ve Medine'ye yaptığı bir seyahatte Yemen hâkimi Cafer Paşa'nın kütüphanesinde 7'den 70'e Timur'un hayatında olan olayların anlatıldığı Türkçe bir kitaba rastlamıştır. Eserde Timur'un devletle ilgili aldığı askeri tedbirlerinin ve fikirlerinin konu edildiğini görmüştür. Efzel Buharî (1061/1651) *Melfûzat-ı Sahip Kıran*'ın mukaddimesinde *Şah ve Berg*'in muhtasarında bunu tekrar etmiştir. Ebû Talip, Cafer Paşa'nın kütüphanesindeki bu eseri hızlıca tercüme etmeye başlamış, tercümesini Hindistan'da bitirmiş ve çalışmasını 1048/1637 yılında Timur'un soyundan gelen Cihangir Gorgani'nin oğluna vermiştir. Eseri inceleyen Cihangir eserdeki hataları, eksikleri ve eklemeleri fark etmiştir. Bunun üzerine eserde bazı yerlerin Şerafettin Ali Yezdî'nin *Zafernamesi* ile örtüşmediğini ve bazı kısımların ise eksik bilgi içerdiğini söylemiştir. Bununla tarihten yararlanma yönteminin temellerini açıklamıştır (Sacidî, 2014, s. 3521). *Tüzükât-ı Timur* incelendiğinde Timur'un devlet adamlığı, ilmi siyaset tarihi, devletlerin kuruluş ve yıkılış nedenleri gibi konulardan bahsedildiği görülür. O bundan ders alan devletlerin yıkılışı engelleyecek önlemler alabileceğini de söyler. Timur eserde belirtilenleri yapmamış ama halefleri bunları düşünerek devleti yönetmiş ve Timurlulara layık bir isim ve nam bırakmışlardır.

İbni Arabşah, 840/1438 yılında kaleme aldığı '*Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ibi (abbâri) Tîmûr*' adlı eserinde tarih yazmasının sebebi olarak tarih sayfalarındaki olayların yöneticiler ve topluluklar için alınacak ibretlik dersler olduğunu söyler. Timur hakkında İbn Arabşah'ın yazdıkları Nizâmeddin Şamî veya Gıyaseddin Ali Yezdî'ye benzerdir. İbn Arabşah'ın Timur'un saray ve başkentinden uzak olmasına ve bu tarihçiler arasında 40 yıl olmasına rağmen aynı şeyleri yazmaları bu tarihçilerin ve olayların doğruluğunu ispatlamaktadır. Bu tarihçilerin eserlerinde küçük bazı eleştirel yönlerin yazıldığı görülse de aralarında önemli farklılıklar yoktur. İbn Arabşah'ın Timur'a karşı sevgi bağlılığı yoktu ve eserlerinde bazen bilerek onu sert bir şekilde eleştirmiştir. Onun eleştirileri '*Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ibi (abbâri) Tîmûr*' adlı eserde açıkça görülmektedir (Ahmed b. Muhammed b. Şehâbeddin, 2007, s. 138). İbn Arabşah, tarih yazmanın amacının öğrenmek olduğunu söyler ama bunun biçimini ve tarzını açıklamaz. Ona göre tarih ibret olarak okunmalı öğrenilmeli ve incelenilmelidir. Bu konu da dönemin tarihçileriyle aynı fikirdeydiler. Tarihten ders almak ve ders alırken de kadercı bir yaklaşımla yaklaşıp dünyadaki başarıların aldatmaca ve fani olduğunu, dünyayı terk etmek gerektiğini ve bunlardan ders almak gerektiğini belirtir. İbn Arabşah tarih eğitiminin temel özünü ders vermek olarak görmektedir. Kaderinde olan ve zaman içinde yaşanan dünyanın faniliğini, sevinçlerini, başarılarını ve dünyadan vazgeçmeyi ders almak olarak görmüştür. İbn Arabşah'ın amaçladığı bu tür ders öğrenimi bu yönüyle verilirse bir

paradoks oluşur. Zira bir yandan yönetimlerin yaptıkları zalimliklerin kadere ve ilahi takdire dayalı olarak görülmesi diğer yandan da bu yıkıcı yönetimlerden ders alınmasından bahsedilmesi kendi içinde bir tutarsızlığı barındırmaktadır (Ahmed b. Muhammed b. Şehâbeddîn, 2007, s. 6).

Mîrhând, tarihi bir ilim olarak görmekte ve bu ilmin faydalarına işaret etmektedir. Ama ona göre tarih araştırmalarında tarihçi objektif, sadık ve doğru olmalı tarihsel bilgiyi doğru bilgilerle elde etmeli ve aktarmalıdır. O, tarihi duyma ilmi olarak görmektedir. Ona göre insanlar için eşyayı bilmek akıl ve duyu ile mümkündür, dünyadaki olayları bilmek ise sadece akılla değil bunun yanında gözlem ve dinleme yoluyla da olması gerekir. İnsan, gözlem yoluyla dünyadaki tüm olaylardan haberdar olabileceği gibi, bu olayların çoğunu işitme yoluyla da öğrenebilir. Dolayısıyla dünyadaki hadiseleri bilmenin ve haberdar olmanın yolu, neredeyse tarih ilminin temeli olan işitmeye mahsustur. Mîrhând, devlet yönetimi ve siyaset ilmi olarak tarihten ders alınması gerektiğini ve yöneticilerin tarih bilgisinin diğer şahıslardan daha fazla olması gerektiğini belirtir. Ona göre, milletlerin tarihini hükümdarlardan veya krallardan daha fazla bilmesine gerek yoktur. Zira hükümdarlar, halkın çıkarlarının korunması gerektiğinden önceki hükümdarların ve devletlerin siyasetlerini, savaşlarda kullandıkları taktikleri önemli olayları nasıl ele aldıklarını ve yaptıkları reformları bilmek zorundadır. Bundan dolayı da tarihi en çok hükümdarların bilmesi ve okuması gerekir. Çünkü her hükümdar kendisinden önceki hükümdarı kıskanır ve ondan daha iyi olmaya çalışır. Mîrhând'a göre tarih yazmanın şartları vardır. Bunun için konulara bağımsız başlıklar verilmeli ve bunlar tasnif edilmelidir. Mîrhând'ın tarihi, bir ilim olarak adlandırması ve tarih ilmini devlet yönetimi ve siyaset bilimiyle ilişkilendirmesi oldukça önemlidir. Bu yönüyle o, bu konuda büyük bir ilerleme göstermiştir. Mîrhând, tarihin faydalarını anlatırken tarihsel bilgiyi kendi bakış açısıyla ifade eden materyalleri ele almıştır. Mîrhând, “ilmi olaylar” ile “tarih ya da tarih ilmi”ni eş anlamlı olarak kullanmıştır. Mîrhând, ilmi olayları anlamının yolu dinleme ve gözlemden geçtiğini belirtir. Yani ilmi olayları idrak etmek için okuma, gözlemlenme ve dinlemek gerekir. Mîrhând'ın yöntemini uygulayıp diğer kavramlarla beraber sebep ve sonuç ilişkisi içinde tarihsel konular daha iyi anlaşılabilir. O kendi dönemini eserlerinde en iyi yansıtanlardan biridir. Mîrhând, deneyimselliği üç aşamaya ayırmıştır. Bunlar; kişisel deneyim, diğer insanların deneyimlerinin gözlemlenmesi ve öncekilerin deneyimlerinin bilgisi. Ona göre bu üç aşamayla insan seleflerin tecrübelerini kişisel tecrübeye dönüştürür, sanki kendisi tecrübe etmiş gibi bilir (Mîrhând, 1994, s. 7-9).

Sonuç

Timurlular dönemi tarih yazıcılığı, hem Moğol İlhanlı dönemi tarih yazım geleneğini devam ettirmesi hem Timurlu Devleti dönemine ve hem de Timur'un izlediği dini ve siyasi sonuçlarla İslamiyet'in ve tasavvufun yayıldığı döneme ışık tutması açısından oldukça önem arz etmektedir. Önceden olduğu gibi Timurlu döneminde de biçim ve konu bakımından genel tarih yazıcılığı, hanedan ve şahsi tarihçilik devam etmiştir. Karmaşık ifadelerden kaçınılmış sadeliğe önem verilmiştir. Tarihin analizi ve açıklaması dini temele dayandırılmıştır. Timurlu Devleti döneminin tarihçileri konu ve tarihin faydaları hakkında farklı fikirler ileri sürmüşlerse de selefleri kadar bir bilgi birikimine sahip olamadıklarından bu konuda onları tekrarlamışlardır. İran, Moğol istilasıyla nasıl ki siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda kötü sorunlar yaşamışsa tarih yazıcılığı alanında da sorunlar yaşamıştır. Ama tüm sorunlara rağmen dönemin tarihçileri kendilerine düşen vazifeyi yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde Farsça tarih yazıcılığın dili haline gelmiş ve kaleme alınan eserlerde Moğolca ve Türkçe kelimelerin sayısı artmıştır. Bu dönemin tarihçileri önceki döneme göre İran'ın etnik yapısını, coğrafı özelliklerini ve tarihi kimliğini yansıtmaya çalışmışlardır. Timurlu dönemi tarih yazıcılığı geleneği genel ve yerel tarih yazıcılığı şeklinde devam etmiştir. Timurlular döneminde, sultanların hanedan ve devlet tarihinin kaleme alınmasını teşvik etmeleriyle birlikte tarih yazıcılığı gelişmiş; bu alanda eser veren müelliflerin sayısı (Şerefeddin Ali Yezdî, Hâfız-ı Ebrû, Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând, Kemâlüddîn

Abdürrezzâk b. Celâlidîn İshâk es-Semerkandî, Şihâbüddîn İbni Arabşah ve Nizâmeddin Şâmî gibi...) artmıştır.

Fars tarih yazıcılığı her ne kadar Timurlu Devleti döneminde gelişmiş olsa da Fars tarih yazıcılığının başlangıcı kabul edilemez. Zira bu dönemden önce tarih yazıcılığının bir geçmişi bulunmaktadır. Bu dönem Fars tarih yazıcılığı için dil ve üslup olarak Arapçanın etkisinden kurtularak Farsça eserlerin verildiği bir dönem olarak kabul edilebilir. Timurlu Devleti döneminden itibaren Fars tarih yazıcılığı sistemleşip gelişmiştir. Timurlu Devleti üzerine derinlemesine bir çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için, yukarıda adı geçen müelliflerin henüz tercüme edilmemiş eserlerinin Türkçeye kazandırılması önemli bir katkı sağlayacaktır. Böylece bu dönemle ve Timurlu Devletiyle ilgili eksiklikler giderilebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmud Mu'in el-Fukara. (1991). *Tarih-i Mollaşade*. Neşriyat-ı Merkez-i Mütalaa.
- Ahmed b. Muhammed b. Şehâbeddin, İ. A. (2007). *Zendeğîye şıgoft-i avere Timur* (M. A. Necâtî, Çev.). Neşriyat-ı İlm-i Ferhengî.
- Barthold, V. V., & Keşâverz, K. (1987). *Türkistânâme*. Neşriyat Âgah.
- Bilgin, O. (1988). Abdürrezzâk Semerkandî. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 299-300). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cafer b. Muhammed b. Hasan Caferî. (2005). *Tarih-i Yezd* (İ. Afşar, Çev.). Neşriyat-ı İlm-i Ferhengî.
- Fayda, M. (2011). Tarih. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 119-122). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gedik, Ü. (2017). 9-10/15-16. yüzyıl İran tarih yazıcılığı. *Nüsha*, 17(45), 35-50. <https://doi.org/10.32330/nusha.351664>
- Gülmez, A. (2021). Behistun (Bisütun) kitabesinin İslamî bakış açısıyla yorumlanması. *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 64-80. <https://doi.org/10.48120/oat.856516>
- Gülmez, A. (2025). Hâfız-ı Ebrû'nun hayatı ve tarihçilik yönü. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 37-57.
- Hanna el-Fahurî. (1982). *Tarih-i edebiyat-ı zeban-i Arabî* (A. M. Ayetî, Çev.). Neşriyat-ı Tus.
- Hemayî, C. (1996). *Tarih-i edebiyat-ı İran*. Neşr-i Hüma.
- Herman, A., & Şefik, S. R. (1977). *Tarih-i edebiyat-ı Farsî*. Neşr-i Ketab.
- İbn Arabşah. (2023). *Acaibu'l makedur (Bozğardan gelen bela)* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- İbn Haldûn. (2004). *Mukaddime* (H. Kendir, Çev., Cilt 1, s. 17). Yenişafak Kültür Armağanı.
- Kerkî, M. (2014). *Nekd ve berresi tarihnigarî asr-ı Timurî* (Kârşenayi Erşed). Danişgah-i Azad-ı İslamî.
- Kurtuluş, R. (2022). *Mîr Yahyâ Kazvînî*. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 158). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2023). *Tarih araştırmalarında usûl*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mîrhând, H. M. M. b. B. H. b. K. M. H. (1994). *Ravzatü's-safâ*. İntişarat-ı İlmî.
- Sacidî, T. (2014). Ebu Talip Hüseyinî Tebbetî. İçinde *Danışname cibani İslam* (Cilt 1, s. 3521). İntişarat-ı Dânişnâme.
- Safâ, Z. (1977). *Tarih-i edebiyat-ı İran* (Cilt 4, ss. 22-52). Neşriyat-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Seccâdî, S. S., & Alemzadeh, H. (2012). *Tarih-i nigar-ı der İslam*. Sazman-ı Mütalaa ve Tedvin-i Ketab-ı U'lum-i İnsanî.
- Soylar, N. (2018). *Şebânkâreî'nin mecmau'l-ensâb fi't-tevârih adlı eseri (Çeviri ve değerlendirmesi)* (Tez No: 525738). [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Storey, C. A. (1983). *Edebiyat-ı Farsî ber mebnaye telif-i Istivarî* (Y. Aripör, Çev.). Müessesse-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengî.
- Storey, C. A. (1972). *Ketab şenasi-yi edebiyat-ı Farsî* (S. Ezdî & K. Keşaverz, Çev., Cilt 3, s. 1042). Neşriyat-ı Merkez.
- Şâmî, N. A. (1984). *Tarih-i fütühat-ı Emir Timur Gornanî (Zafernâme)* (A. P. Semnânî, Çev.). İntişarat-ı Bamdad.
- Şebânkâreî, M. b. A. b. M. Ş., & Muhaddis, M. H. (1984). *Mecmau'l-ensâb*. Neşriyat-ı Emir-i Kebir.
- Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı*. İsar Vakfı Yayınları.
- Şîrâzî, G. b. H. H. M. b. H. C. M. b. H. B. M. H. Ş. (1938). *Düstûrî'l-vüzerâ* (Cilt 3, s. 549). Neşriyat-ı İkbal.
- Tacü's-Selmânî*. (1988). (İ. Aka, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tauer, F. (1965). Timurlular devrinde tarihçilik (A. Ateş, Çev.). *Belleten Dergisi*, 29(113), 49-69.
- Tokmak, A. N. (2008). Rızâ Kulu Han. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 35, ss. 64-65). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yezdî, A. b. H. b. A. K. (2007). *Tarih-i cedid-i Yezdî*. Neşriyat-ı Emir-i Kebir.
- Yezdî, G. A. Y. (2000). *Saadetnâme* (İ. Efşâr, Çev.). Neşriyat-ı Miras-ı Mektub.
- Yezdî, Ş. A. Y., & Abbâsî, M. (1957). *Zafername* (Cilt 2, s. 147). Neşriyat-ı Emir-i Kebir.
- Yıldırım, M. İ. (2016). Timurlu tarihine dair Farsça yeni bir kaynak: Zahîr-i Mar'âşî'nin müntahabü't-tevârihi. *Belleten*, 80(288), 371-394.
- Zahîrrüddin Mar'âşî. (1966). *Târîh-i Taberistân ve Râyyân ve Mâzenderân*. Müessesse-i Matbu'at-ı Şark.
- Zerrînkûb, A. (1978). *Tarih-i İran be'd az İslam*. Neşriyat-ı Emir-i Kebir.